

Struktura obyvatelstva v městech a na vesnici v ČSSR

VLADIMÍR SRB — MILAN KUČERA
Ústřední komise lidové kontroly a statistiky

1. Odvětvová struktura obyvatelstva

Ačkoli je obecně známo, že v Československu je sídelní struktura z hlediska odvětvového složení obyvatelstva mnohem homogennější než v jiných zemích (což souvisí se značnou industrializací většiny našich okresů), přece jen můžeme pozorovat nejen některé rozdíly ve skladbě obyvatelstva bydlícího ve městech a obyvatelstva bydlícího ve vesnicích, ale i rozdíly v jeho přirozené i sociální reprodukci. V předchozí studii¹ jsme objasnili, jak u nás dochází k procesu poměšřování obyvatelstva, odkud pochází nové obyvatelstvo měst atd. V tomto článku se chceme zabývat hlavními ekonomickými charakteristikami, sociálními rozdíly a reprodukčním režimem obyvatelstva našich měst a vesnic. Použijeme k tomu dat posledního československého sčítání lidu z 1. března 1961, zpracovaných tak podrobně, že jimi mohou být ukázány příslušné rozdíly strukturální i reprodukční.

Nejdůležitější charakteristiky pro sledování ekonomických (odvětvových) rozdílů obyvatelstva v městech a obyvatelstva na venkově získáme použitím mezinárodní klasifikace podle tří hlavních ekonomických sektorů,² představujících skupiny ekonomicky aktivních a na nich závislých osob podle hlavních činností v národním hospodářství. Obce budeme považovat za městské nebo venkovské podle jediného kritéria pro klasifikaci obcí, totiž podle *typů* (v minulém článku byla kritériem velikost obcí), ale využijeme přitom dřívějších výsledků třídění a analytického zpracování. To nám umožní zjistit ještě další rozdíly, které jsou např.

mezi obcemi městského typu s počtem 1 000—1 999 obyvatel a stejně lidnatými obcemi venkovského typu, mezi městskými obcemi o 2—5 tis. obyvatelích a venkovskými obcemi téže velikosti, apod.

Základní data pro toto srovnání jsme zpracovali v tab. 1. V ní jsou uvedena nejprve data všech obcí podle jejich velikosti, měřené počtem bydlícího obyvatelstva, bez rozdílu typu. Sledujeme-li v nich zastoupení prvního sektoru (zemědělství, lesnictví a rybářství), vidíme, jak se v úhrnu obyvatelstva plynule zmenšuje, úměrně s rostoucí velikostí obcí. Již zběžný pohled ukazuje vysoký stupeň deagrizace našich zemí: zemědělství, resp. prvý sektor má absolutní převahu jen v obcích do 200 obyvatel, relativní převahu má ještě v obcích do 500 obyvatel, avšak od této hranice má v celostátním měřítku převahu již druhý sektor, průmysl. Pouze na Slovensku začíná převaha druhého sektoru nad prvním až v obcích nad 1 000 obyvatel (bez rozdílu typu).

Ubývání zemědělského obyvatelstva s rostoucí velikostí a tím i urbanizací obce není však v přímočaré závislosti na přibývání průmyslové populace. Zastoupení druhého sektoru odpovídá zastoupení prvního sektoru totiž jen částečně: roste, avšak pomaleji než ubývá zastoupení prvního sektoru. Růst relativní četnosti zastoupení průmyslového obyvatelstva je plynulý jen k hranici pod 10 000 obyvatel, pak nastává kolísání souvisící s růstem třetího sektoru (služeb) a rychlým poklesem zastoupení zemědělců. Struktura obyvatelstva podle jmenovaných tří sektorů je v celostátním měřítku dána v podstatě strukturou sektorů v českých krajích. Spe-

¹ *Stěhování a poměšřování obyvatelstva*, Sociologický časopis č. 3, 1965, str. 250—262.

² Pojem *ekonomický sektor* se podle této klasifikace liší od pojmu sektor u nás běžně používaného: 1. sektor v sobě zahrnuje osoby činné, resp. osoby na nich závislé v zemědělství, v lesnic-

ké a rybářské prvovýrobě, 2. sektor zahrnuje osoby závislé na průmyslu, stavebnictví a dalších výrobních nebo zpracovatelských odvětvích, 3. sektor zahrnuje osoby závislé na službách; pro naše účely je doprava pojata mezi službami. Osoby s vlastním příjmem, nezávislé na kterémkoli sektoru (hlavně důchodci), jsou tříděny odděleně.

Tab. 1. Obyvatelstvo podle příslušnosti k odvětvím národního hospodářství*, podle typů a velikostních skupin obcí (1. 3. 1961) v %

Typ obcí	Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Československo				České kraje				Slovenské kraje			
		1. sektor	2. sektor	3. sektor	Ne-akt. 1	1. sektor	2. sektor	3. sektor	Ne-akt. 1	1. sektor	2. sektor	3. sektor	Ne-akt. 1
Všechny obce	— 200	53,2	23,3	9,8	13,7	53,0	23,5	9,6	13,9	55,4	21,8	11,7	11,1
	200 —	42,6	30,5	13,2	13,7	41,8	30,9	12,9	14,4	45,3	29,1	14,2	11,4
	500 —	33,0	37,5	15,5	14,0	29,9	39,5	15,5	15,1	38,6	33,9	15,5	12,0
	1 000 —	26,4	41,4	17,8	14,4	20,9	45,8	17,7	15,6	33,3	35,8	18,0	12,9
	2 000 —	18,5	46,1	21,0	14,4	11,9	51,1	21,4	15,6	27,8	38,9	20,5	12,8
	5 000 —	9,8	51,1	24,9	14,2	6,3	53,9	24,7	15,1	17,2	45,3	25,3	12,2
	10 000 —	5,8	47,3	31,9	15,0	4,3	48,3	31,7	15,7	9,3	45,0	32,4	13,3
	20 000 —	3,5	52,2	30,9	13,4	2,7	55,0	28,5	13,8	5,7	43,5	38,5	12,3
	50 000 —	2,2	49,0	36,5	12,3	2,1	50,7	35,2	12,0	2,5	38,7	44,8	14,0
	100 000 +	1,4	43,7	38,1	16,8	1,1	44,5	36,9	17,5	3,3	38,2	47,0	11,5
	Celkem	19,3	42,7	23,5	14,5	15,9	44,9	23,9	15,3	27,0	37,7	22,9	12,4
Městské obce	1 000 —	7,7	50,6	27,3	14,4	7,9	52,3	25,1	14,7	2,6	13,6	75,3	8,5
	2 000 —	9,1	50,9	24,0	15,4	8,3	52,5	23,5	15,7	13,3	42,9	30,0	13,8
	5 000 —	8,5	51,7	25,5	14,3	6,3	53,7	24,9	15,1	13,8	46,6	27,4	12,2
	10 000 —	5,3	47,6	32,1	15,0	4,3	48,3	31,7	15,7	7,7	45,7	33,2	13,4
	20 000 —	3,5	52,2	30,9	13,4	2,7	55,0	28,5	13,8	5,7	43,5	38,5	12,3
	50 000 —	2,2	49,0	36,5	12,3	2,1	50,7	35,2	12,0	2,5	38,7	44,8	14,0
	100 000 +	1,4	43,7	38,1	16,8	1,1	44,5	36,9	17,5	3,3	38,2	47,0	11,5
	Celkem	4,7	48,4	31,9	15,0	3,8	49,7	30,9	15,6	8,3	43,3	35,8	12,6
Venkovské obce	— 200	53,2	23,3	9,8	13,7	53,0	23,5	9,6	13,9	55,4	21,8	11,7	11,1
	200 —	42,6	30,5	13,2	13,7	41,8	30,9	12,9	14,4	45,3	29,1	14,2	11,4
	500 —	33,0	37,5	15,5	14,0	29,9	39,5	15,5	15,1	38,6	33,9	15,5	12,0
	1 000 —	26,8	41,2	17,6	14,4	21,4	45,6	17,4	15,6	33,4	35,8	17,9	12,9
	2 000 —	25,1	42,6	18,5	13,8	17,2	49,0	18,3	15,5	30,6	38,2	18,7	12,5
	5 000 —	30,9	41,2	15,1	12,8	2,6	66,8	9,5	21,1	33,2	39,2	15,5	12,1
	10 000 +	51,0	25,1	10,9	13,0	—	—	—	—	51,0	25,1	10,9	13,0
	Celkem	32,6	37,5	15,9	14,0	30,6	39,1	15,3	15,0	35,6	35,1	16,9	12,4
Typy obcí	Hl. m. Praha	0,9	38,7	43,0	17,4	0,9	38,7	43,0	17,4	—	—	—	—
	Krajská města	2,0	47,7	34,8	15,5	1,6	51,5	30,1	16,8	3,1	38,2	49,7	12,0
	Okresní města	4,5	49,1	32,8	13,6	3,4	50,8	31,8	14,0	7,7	43,8	35,9	12,6
	Ostatní města	5,8	52,6	27,4	14,2	5,3	53,0	27,2	14,5	8,3	50,5	28,4	12,8
	Ost. měst. obce	11,0	49,6	24,5	14,9	9,2	52,2	23,1	15,5	15,5	43,1	28,0	13,4
	Aglomer. obce	5,3	57,9	20,8	16,0	4,9	58,6	20,1	16,4	9,6	50,5	27,8	12,1
	Venkovské obce	32,6	37,5	15,9	14,0	30,6	39,1	15,3	15,0	35,6	35,1	16,9	12,4
	Celkem	19,3	42,7	23,5	14,5	15,9	44,9	23,9	15,3	27,0	37,7	22,9	12,4

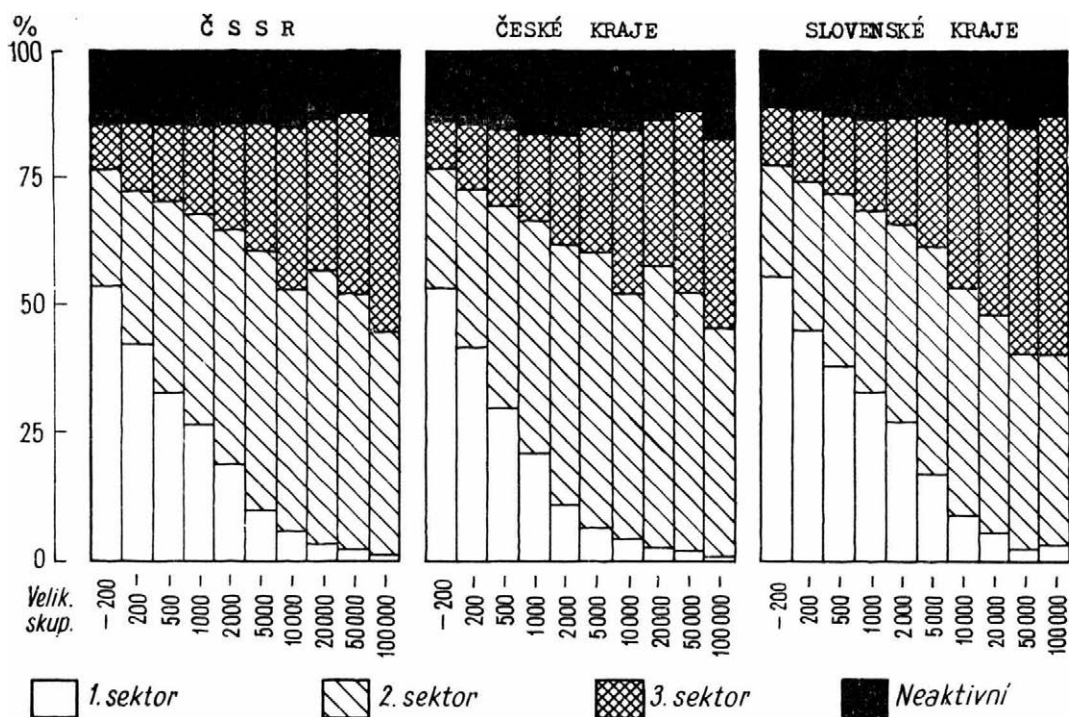
* 1. sektor = zemědělství, lesnictví a rybářství, 2. sektor = průmysl a stavebnictví, 3. sektor = ostatní odvětví, především služby. — 1 Neaktivní s vlastním zdrojem obživy (především důchodci).

cičnost struktury na Slovensku je v tom, že plynulost přechodů je mnohem větší než v českých zemích: s výjimkou Bratislavy jako jediného stotisícového města pozorujeme (viz především grafické vyjádření), jak symetrický postupuje ubývání kvóty obyvatelstva prvního sektoru v plynulé závislosti na přibývání sektoru druhého a třetího, a to bez ohledu na četnost obyvatelstva označeného pro naše účely jako obyvatelstvo neaktivní (tzv. samostatní neaktivní s vlastním zdrojem obživy).

Přistoupíme-li nyní k datům (tj. v druhé a třetí části tab. 1.) sledujícím ekonomickou strukturu obyvatelstva v městech a na venkově, můžeme si především ověřit, zda klasifikace obcí na městské a venkovské z roku 1961, jejíž kritéria jsme popsali ve svém prvním článku, byla správná a zda dostatečně odlišila obce městské od venkovských. Je to ovšem možné te-

prve u obcí s počtem obyvatel od 1 000 výše, protože žádná z menších obcí nebyla klasifikována jako obec městského typu. V obcích o 1 000—1 999 obyvatelích, které byly klasifikovány jako venkovské, bylo zastoupení zemědělského obyvatelstva víc než trojnásobné oproti stejné velikým obcím klasifikovaným jako městské (26,8 % proti 7,7 % v ČSSR). Přitom se však městské obce této velikosti strukturálně naprosto odlišují od všech větších obcí, dokonce již od obcí s 2 000 až 4 999 obyvateli. Má to asi tento důvod: K tomu, aby obec s méně než 2 000 obyvateli mohla být zařazena do skupiny městských obcí, bylo třeba splnit dosti tvrdé podmínky: menší velikost z hlediska počtu obyvatel, která byla jedním z kritérií pro zařazení obce mezi městské nebo venkovské, musila být u těchto malých městských obcí vyvážena nejen potřebnou strukturální skladbou odvětvovou

Obr. 1. Struktura obyvatelstva ČSSR 1. 3. 1961 podle sektorů a velikosti skupin obcí

i sociálně třídní, ale i vysokou mírou urbanizace, občanského vybavení atd. Ostatně v celé republice bylo mezi obce městského typu zařazeno jen 26 obcí s počtem obyvatel od 1 000 do 1 999 (z nich bylo 25 v českých zemích a 1 na Slovensku).

V úhrnu *městských obcí* v českých krajích patřilo v roce 1961 k prvnímu sektoru pouze 3,8 % obyvatelstva. Na Slovensku bylo zastoupení vyšší, avšak i zde to bylo pouze 8,3 % obyvatel; vyšší zastoupení zemědělského obyvatelstva v úhrnu obcí městského typu bylo zde způsobeno vyšším podílem zemědělců v městských obcích se 2 000—9 999 obyvateli. Druhý sektor, tedy v podstatě průmyslové obyvatelstvo, který v českých obcích městského typu představoval 49,7 % populace, byl v slovenských městech zastoupen sice o něco méně, avšak z mezinárodního hlediska rovněž značně vysoko: 43,3 %. Velmi zajímavý je poměr, resp. zastoupení obyvatelstva pracujících ve službách: v českých městech bylo menší (30,9 %) než v městech slovenských (35,8 %). Částečný vliv na to má větší počet pracujících v dopravě: na Slovensku představují výdělečně činní a rodinní příslušníci

osob zaměstnaných v dopravě 7,2 % všech obyvatel, kdežto v českých zemích jen 5,7 %. Tyto rozdíly se promítají také v relativním zastoupení v obcích městského typu. Např. v tzv. aglomerovaných obcích bylo na Slovensku 10,2 % obyvatel příslušejících k dopravě, kdežto v českých obcích tohoto typu jich bylo pouze 4,8 %. Mnohem větší vliv na vyšší zastoupení třetího sektoru v obcích městského typu na Slovensku než v českých zemích má však skutečnost, že na Slovensku je sice méně obcí městského typu, avšak více z nich má výrazné městské funkce, a tedy silnější zastoupení služeb a správy (z městských obcí na Slovensku je sídlem ONV každá čtvrtá, v českých krajích až každá sedmá). Navíc jde většinou o menší města, která plní městské funkce pro lidnaté okresy, takže je tím relativní váha třetího sektoru silnější než v českých krajích (viz dolní část tabulky). Určitou roli zde hraje i dosud nižší zastoupení průmyslového obyvatelstva.

Rozdíly vytváří i obyvatelstvo označované jako nezávislé, s vlastním zdrojem obživy, především důchodci. Je to způsobeno hlavně odlišnou věkovou skladbou

obyvatelstva v českých krajích a na Slovensku. Pozorujeme proto ve všech případech, že české obce mají vyšší zastoupení důchodců a na nich závislých osob, než je tomu v obcích na Slovensku. Výjimkou jsou pouze Košice, jako jediné město s 50—100 tis. obyvateli, a to vzhledem k poměrně nepříznivému věkovému složení, zvláště žen.

Významné rozdíly existují i v městech s různou politickou funkcí (viz spodní část tabulky). V českých městech, ať okresních, krajských nebo ostatních, zůstává přitom nejstabilnější zastoupení průmyslového obyvatelstva, ale ani obyvatelstvo třetího sektoru se v nich svým zastoupením valně neliší. Homogenita obyvatelstva většiny českých měst je tedy zřejmá. Na Slovensku je tomu jinak: tam je vidět, jak funkce těchto měst se odráží především v zastoupení třetího sektoru a nikoli sektoru druhého. To svědčí o tom,

že města v českých zemích vznikala, resp. se formovala v úzkém vztahu se svou průmyslovou ekonomikou, kdežto na Slovensku jsou dnešní města především nositeli politické funkce a teprve v menší míře (i když váha druhého sektoru zde činí 43,3 % obyvatelstva) průmyslovosti těchto obcí.

2. Sociální struktura obyvatelstva

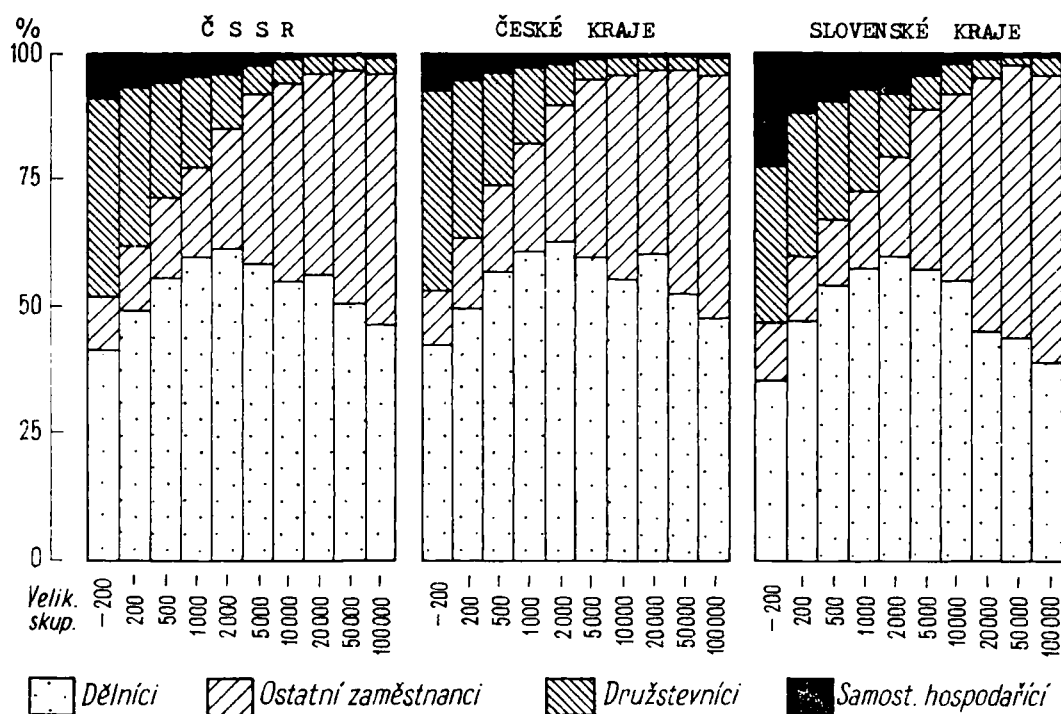
Důsledkem rozdílné ekonomiky, charakterizující městské, resp. venkovské obce, je odlišná i sociálně třídní charakteristika jejich obyvatelstva. V celostátním měřítku příslušelo k dělnické třídě v roce 1961 55,0 % obyvatel, v současné době kolem 58,0 % obyvatel. Převaha dělnického obyvatelstva nad ostatními skupinami je dnes skoro stejná v českých i ve slovenských krajích: v roce 1961 bylo 55,3 % dělníků v českých a 54,1 % ve sloven-

Tab. 2. Obyvatelstvo podle sociálních skupin, podle typů a velikostních skupin obcí (1. 3. 1961) v % *

Typ obcí	Velikostní skupina obcí	Československo				České kraje				Slovenské kraje			
		Dělníci	Ostat. za-měst.	Družstev.	Samostat. hosp.	Dělníci	Ostat. za-měst.	Družstev.	Samostat. hosp.	Dělníci	Ostat. za-měst.	Družstev.	Samostat. hosp.
Všechny obce	— 200	41,5	10,5	37,0	8,7	42,2	10,5	37,9	7,1	35,1	10,7	28,9	22,6
	200 —	49,4	12,7	28,7	6,7	50,1	13,2	29,3	5,1	47,0	11,1	26,8	11,9
	500 —	55,8	15,2	20,6	5,9	56,9	16,7	20,3	3,9	53,7	12,4	21,2	9,4
	1 000 —	59,4	17,8	15,2	4,9	60,7	20,6	13,5	3,1	57,6	14,3	17,5	7,2
	2 000 —	61,4	23,4	8,5	4,4	62,6	26,9	6,5	2,2	59,6	18,4	11,5	7,6
	5 000 —	58,5	33,1	4,2	2,3	59,2	34,8	3,2	1,2	57,2	29,4	6,3	4,6
	10 000 —	55,0	38,8	3,0	1,2	55,5	39,6	2,3	0,8	54,0	36,7	4,8	1,9
	20 000 —	56,1	39,2	2,1	0,6	59,7	36,1	1,8	0,5	45,4	48,3	3,0	1,0
	50 000 —	50,7	45,4	1,7	0,6	51,9	44,4	1,8	0,6	43,4	51,4	1,4	0,6
	100 000 +	46,7	48,3	2,4	0,8	47,5	47,7	2,3	0,8	40,8	52,8	3,5	0,7
	Celkem	55,0	27,4	11,7	3,7	55,3	29,5	10,8	2,5	54,1	22,5	13,7	6,7
Městské obce	1 000 —	64,7	28,6	4,1	1,1	65,1	28,0	4,3	1,1	53,3	42,4	0,1	0,7
	2 000 —	61,9	30,6	4,3	1,3	62,9	30,1	4,1	1,1	56,7	33,2	4,9	2,4
	5 000 —	58,1	34,3	3,9	1,8	59,0	34,9	3,2	1,2	55,8	32,8	5,6	3,4
	10 000 —	55,1	39,1	2,7	1,1	55,5	39,6	2,3	0,8	54,1	37,8	3,7	1,8
	20 000 —	56,1	39,2	2,1	0,6	59,7	36,1	1,8	0,5	45,4	48,3	3,0	1,0
	50 000 —	50,7	45,4	1,7	0,6	51,9	44,4	1,8	0,6	43,4	51,4	1,4	0,6
	100 000 +	46,7	48,3	2,4	0,8	47,5	47,7	2,3	0,8	40,8	52,8	3,5	0,7
	Celkem	53,9	40,3	2,9	1,1	54,9	33,9	2,6	0,9	50,1	41,6	4,0	1,8
Venkovské obce	— 200	41,5	10,5	37,0	8,7	42,2	10,5	37,9	7,1	35,1	10,7	28,9	22,6
	200 —	49,4	12,7	28,7	6,7	50,1	13,2	29,3	5,1	47,0	11,1	26,8	11,9
	500 —	55,8	15,2	20,6	5,9	56,9	16,7	20,3	3,9	53,7	12,4	21,2	9,4
	1 000 —	59,2	17,6	15,4	5,0	60,5	20,3	13,8	3,2	57,6	14,3	17,5	7,2
	2 000 —	61,0	18,4	11,6	6,6	62,2	22,4	9,9	3,7	60,1	15,6	12,7	8,7
	5 000 —	64,8	14,2	8,6	9,7	78,0	18,3	0,2	2,5	63,8	13,8	9,2	10,3
	10 000 +	49,9	8,3	31,6	5,7	—	—	—	—	49,9	8,3	31,6	5,7
	Celkem	55,9	15,7	19,7	6,1	55,9	17,1	20,7	4,2	56,0	13,7	18,2	8,9
Typy obcí	Hl. m. Praha	43,2	51,5	2,5	0,9	43,2	51,5	2,5	0,9	—	—	—	—
	Krajská města	49,7	45,7	2,2	0,7	53,1	42,8	2,0	0,7	41,0	53,1	2,8	0,7
	Okresní města	54,0	40,7	2,4	1,0	55,4	40,2	2,1	0,6	49,9	42,4	3,6	1,6
	Ostatní města	58,7	35,7	2,7	1,1	59,2	35,6	2,5	1,0	56,3	35,8	3,8	1,7
	Ost. měst. obce	59,7	30,9	5,2	2,1	61,3	30,7	4,7	1,5	55,8	31,6	6,3	3,7
	Aglomer. obce	66,4	28,1	3,1	0,7	66,8	28,0	2,9	0,7	62,2	29,5	5,0	1,1
	Venkov. obce	55,9	15,7	19,7	6,1	55,9	17,1	20,7	4,2	56,0	13,7	18,2	8,9
	Celkem	55,0	27,4	11,7	3,7	55,3	29,5	10,8	2,5	54,1	22,5	13,7	6,7

* V celostátním úhrnu připadlo na dělníky 55,0 % obyvatel, na ostatní zaměstnance 27,4 %, na družstevní rolníky 10,5 %, na ostatní družstevníky 1,2 %, na jednotlivé hospodáře rolníky 3,3 %, na svobodná povolání 0,1 % a na ostatní samostatně hospodářící osoby 0,3 %; neudaná sociální skupina byla u 2,2 % osob.

Obr. 2. Struktura obyvatelstva ČSSR 1. 3. 1961 podle sociální příslušnosti a velikostních skupin obcí

ských krajích, koncem roku 1964 již 57,7 % a 59,0 %. Skupina *ostatních zaměstnanců*, v nichž představují převážnou většinu úředníci, je v českých zemích značně více zastoupena než na Slovensku. *Družstevníků* však bylo už v roce 1961 více na Slovensku, což souvisí s vyšším stupněm agrárnosti slovenských krajů oproti krajům českým. Ze stejného důvodu je na Slovensku silnější i skupina *samoostatně hospodařících*. I zde představují rolníci hlavní složku této společenské skupiny. (Tabulka 2.)

Jaký profil dodávají dělníci a jejich rodinní příslušníci oběma hlavním typům obcí? V českých zemích není v průměru městských a venkovských obcí rozdílu: dělnická třída je v nich zastoupena skoro úplně stejně. Rozdíly jsou jen na Slovensku: *dělnická třída tam charakterizuje především venkovské obce*. Rozdíly sociálně třídní struktury obcí tkví hlavně v zastoupení úřednických vrstev: v českých *městech* žije průměrně víc než dvakrát tolik úřednických rodin než *na venkově*, na Slovensku dokonce víc než třikrát tolik. Ještě výrazněji však odlišuje

městské obce od venkovských zastoupení *družstevníků*, převážnou většinou *družstevních rolníků*: jejich relativní zastoupení v českých vesnicích je proti českým městům osminásobné, na Slovensku víc než čtyřnásobné. Z hlediska klasifikace obcí je důležité, že zastoupení této sociální skupiny jak ve městech, tak i na vesnicích je v českých zemích i na Slovensku velmi podobné.

Hlavní charakteristikou městských obcí v českých zemích je poměrně rovnoměrné ubývání relativního zastoupení dělnické třídy a růst zastoupení úřednické skupiny s rostoucí velikostí obce, a to až do hranice 50 000 obyvatel. Plynulost je narušena jen obcemi s 10 000–19 999 obyvateli, kde stoupá zastoupení dělníků a klesá zastoupení úřednického obyvatelstva. Na Slovensku je tato plynulost mnohem větší (s výjimkou nejmenší městské obce Tatranské Lomnice). Dělnického obyvatelstva zde ubývá sice relativně pomaleji, ale zato rovnoměrněji.

Obce venkovského typu mají nejméně dělnického obyvatelstva v obcích nejmenších. Jeho zastoupení roste se zvětšující

se velikostí obce. Platí to jak pro české země, tak pro Slovensko. Ve venkovských obcích však s velikostí obce roste — obecně řečeno — i zastoupení úřednického obyvatelstva (s menšími výjimkami rovněž celkem pravidelně). Úplně pravidelné je pak ubývání kvóty družstevního obyvatelstva. Výjimku na Slovensku tvoří desetitisícová venkovská obec Kolárovo, která porušuje plynulost naší řady.

Zhuštěným obrazem změn, k nimž dochází v sociální struktuře obcí se změnou jejich velikosti, jsou i data o relativním zastoupení hlavních sociálních skupin obyvatelstva ve městech s různou politickou funkcí. Jestliže jsme viděli, že zastoupení dělnického obyvatelstva klesá s lidnatostí obce městského typu, pak je logické, že nejméně dělnického obyvatelstva mají krajská města, o něco více okresní města a nejvíce „ostatní města“ (bez administrativně politických funkcí). To platí jak pro české země, tak pro Slovensko. V opačném směru se vyvíjí zastoupení zaměstnanců: roste s politickým významem města. Družstevníci a osoby samostatně hospodařící mají významnější zastoupení jen v těch městech, která nemají politicko-správní úlohu. *Nejvyšší zastoupení dělnického obyvatelstva mají obce aglomerující s městy: v českých obcích tohoto typu tvoří dělníci 66,8 % jejich obyvatelstva, na Slovensku 62,2 %.* Tyto příměstské obce, často označované jako nocelehárny velkoměst nebo větších měst vůbec, jsou tedy nejdělničtějšími obcemi v republice.

3. Věková struktura obyvatelstva

Znamé rozdíly ve věkovém složení obyvatelstva českých a slovenských krajů se pochopitelně promítají i do odlišného zastoupení jednotlivých věkových skupin městského a venkovského obyvatelstva obou částí státu. Nemělo by proto smysl porovnávat věkové složení českých a slovenských měst nebo venkovských obcí, víme-li předem, že v obou typech slovenských obcí žije více mladého a méně staršího obyvatelstva. Pozornosti však zaslouží srovnání podílů obyvatelstva jednotlivých skupin ve městských a venkovských obcích. (Tab. 3.)

Obecně lze říci, že ve městech vystupuje výrazně do popředí vysoké zastoupení obyvatelstva v nejproduktivějším věku od 25 do 49 let, zatímco na venkově je relativně vyšší zastoupení obyvatelstva v předprodukčním a v nejmladším produkčním věku (tato převaha je již poměrně mírná), a pak značně vysoká převaha obyvatelstva ve starších věkových skupinách, zejména po 60. roce. Uvedené zjištění platí jak pro české kraje, tak pro Slovensko. Tyto rozdíly ve věkovém složení obyvatelstva měst a venkova mají důsledky nejen ekonomické, ale také společenské a vytvářejí i rozdílné podmínky jak společenské, tak ekonomické reprodukce mezi městy a venkovem.

V obou částech státu — s výjimkou skupiny 5—9letých dětí na Slovensku — je ve venkovských obcích relativně více dětí a mládeže do 25 let než ve městech.

Tab. 3. Věkové složení obyvatelstva v městech a na venkově

Věk	Z 1000 obyvatel bylo ve věku uvedeném v 1. sloupci:								
	ČSSR			České kraje			Slovenské kraje		
	Celkem	Městské obce	Venkov. obce	Celkem	Městské obce	Venkov. obce	Celkem	Městské obce	Venkov. obce
0—4	83,5	77,5	88,9	73,1	70,2	76,5	107,4	106,7	107,7
5—9	94,7	93,3	95,9	87,4	87,4	87,3	111,4	116,7	108,9
10—14	94,4	92,5	96,1	93,5	91,7	95,6	98,5	95,6	96,9
15—19	77,3	75,1	79,3	77,3	75,8	79,1	77,3	72,2	79,7
20—24	63,7	59,3	67,7	60,8	58,1	64,0	70,4	64,0	73,3
25—29	65,0	67,4	62,9	63,0	65,6	60,9	69,8	75,2	67,3
30—34	70,8	76,8	65,3	70,1	75,7	63,3	72,3	81,2	68,2
35—39	74,9	82,9	67,6	75,2	82,7	66,2	74,0	83,6	69,7
40—44	46,3	50,7	42,4	47,1	50,8	42,7	44,5	50,2	41,9
45—49	63,8	67,3	60,7	67,1	69,6	64,0	56,5	57,9	55,8
50—54	68,4	69,6	67,3	72,8	73,4	72,1	58,2	54,6	59,9
55—59	60,1	59,0	61,1	64,4	62,4	66,9	50,2	45,6	52,2
60—69	85,0	81,6	88,1	91,5	86,5	97,6	70,1	62,3	73,7
70—79	40,7	37,1	43,9	44,4	39,8	50,1	32,0	26,4	34,6
80 a více	11,4	9,9	12,8	12,3	10,4	14,6	9,4	7,8	10,2
Celkem	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0

Je to především důsledek příznivější populační reprodukce venkovského obyvatelstva; existuje dále jistý počet dětí a mladých lidí narozených na venkově, kteří při sčítání již bydleli ve městech. Počínaje věkovou skupinou 25—29letých, přesunuje se relativní převaha obyvatelstva do měst; především ve věku 30—39 let je tato převaha velmi silná, ve vyšším věku (české kraje ve skupině 50—54letých, na Slovensku 45—49letých) se rozdíl postupně snižují, vyrovnávají, a ve věku nad touto hranicí se těžiště relativně přesunuje opět do venkovských obcí. Pak platí závislost, že čím vyššího věku je věková skupina, tím silnější je její relativní převaha na venkově. Je zřejmé, že tyto rozdíly ve věkové struktuře obyvatelstva městských a venkovských obcí nemohly být způsobeny přirozenou reprodukcí, nýbrž že jsou v převážné míře ovlivněny silnou migrací obyvatel z venkova do měst, a to zvláště v nejproduktivnějším věku nad 20 let. Venkovské obyvatelstvo zajišťuje svou příznivou populační reprodukci (viz zastoupení ve skupinách do 20 let) i růst městského obyvatelstva, na druhé straně však se nedá říci, že by se ve vyšším věku vracelo městské obyvatelstvo zpět na venkov. Vyšší podíl staršího obyvatelstva ve venkovských obcích je způsobem tím, že dříve neprobíhala migrace z venkova do měst tak rychlým tempem jako v poválečných letech, takže na venkově zůstávalo více obyvatel než dnes. Ke zvýraznění rozdílů v zastoupení jednotlivých věkových skupin přispíval v dřívějších letech populační přetlak na venkově a zhruba po roce 1950 socializace zemědělství, která uvolnila desetitisíce pracovních sil a s nimi i jejich rodiny, čímž umožnila jejich odchod do průmyslu ve městech.

Přes vyšší podíl dětí, spíše vlivem nižšího zastoupení obyvatelstva v produkčním věku a naopak vyššího podílu staršího obyvatelstva, je průměrný věk venkovského obyvatelstva vyšší než věk obyvatelstva žijícího ve městech. V českých krajích činí rozdíl 0,5 roků (města 34,8 roků, venkov 35,3 roků), na Slovensku 0,9 roků (města 30,4 roků, venkovské obce 31,3 roků). Při průměrném věku obyvatelstva ČSSR 33,8 roků byl průměrný věk obyvatel žijících ve městech 33,9 roků a ve venkovských obcích 33,7 roků.

Vidíme, jak pouhý „průměrný věk“ zakrývá významné strukturální rozdíly obcí.

Pokud jde o rozdíl mezi práce schopným a závislým obyvatelstvem (z hlediska věku), jsou mezi městy a venkovskými obcemi ze shora uvedených důvodů rovněž značné rozdíly, neboť na 100 osob v produkčním věku připadá v českých městech 72 *závislých* osob, na venkově 84 osob: na Slovensku 78 osob a 84 osob. Rozdílná je především *struktura* tohoto závislého obyvatelstva podle věku: zatímco ve městských obcích českých krajů je to 43 dětí a 29 starších obyvatel, ve venkovských obcích je jak více dětí (48), tak i více starších osob (36). Podobně je tomu na Slovensku, kde na 100 osob v produkčním věku připadá ve městech 57 dětí a 21 starších osob, kdežto na venkově 58 dětí a 26 starších osob. Tyto relace jsou velmi důležité, a to *více společensky než ekonomicky*, nejsou však neměnné. Zatímco lze předpokládat, že ještě delší dobu zůstane zachována příznivější reprodukce venkovského obyvatelstva a tím příznivější zastoupení dětí, relativní převaha obyvatelstva v produkčním věku ve městech se bude posunovat do vyšších věkových skupin, až pak jednou, během 30—40 let, bude žít i ve městech relativně více staršího obyvatelstva. V městech s nízkým přistěhovalectvím je tomu tak již dnes.

Velmi důležitá data poskytuje tab. 4. Člení se v ní venkovské i městské obce ještě podle velikostních skupin a první pohled na data ukazuje, že čím menší venkovská obec, tím je v ní věkové složení méně příznivé. Platí to opět nejen pro české, ale i pro slovenské venkovské obce. Je ostatně zajímavé, jak rychle se demografické i sociální charakteristiky obyvatelstva obou částí republiky — i přes dosavadní rozdíly v celkovém ekonomickém profilu Slovenska oproti českým zemím — stále více navzájem připodobňují. Urychlování tohoto procesu možno konstatovat zvláště v posledních deseti letech. (Tab. 4.)

Pokud jde o obce městského typu, konstatujeme, že v českých městech roste např. dětská složka populace se zvětšující se velikostí měst od aglomerovaných obcí až po hranice jejich velikosti dané zhruba deseti tisíci obyvatel, ale pak její zastoupení klesá. Na Slovensku jsou určité

Tab. 4. Věkové složení obyvatelstva městských a venkovských obcí podle velikostních skupin obcí

Věk	Z 1000 obyvatel bylo ve věku uvedeném v 1. sloupci:									
	Venkovské obce				Městské obce					
	— 500	500 až 999	1000 až 1999	2000 +	Aglo- mero- vané obce	Malá města		Města		
						— 5000	5000 +	— 10 000	10 000 až 49 999	50 000 +
obyvatel				obyvatel						
České kraje										
0—14	255,2	258,9	262,2	265,8	248,6	266,7	271,2	275,0	267,7	224,7
15—19	78,3	79,3	79,3	80,0	77,3	76,0	74,6	74,4	75,1	76,4
20—24	63,1	63,9	64,7	65,3	63,2	61,6	64,1	60,6	60,3	53,9
25—29	57,7	59,8	61,9	62,2	65,6	67,4	68,9	70,6	68,4	61,5
30—34	60,0	62,7	65,8	68,1	73,6	72,3	76,4	76,8	78,2	74,9
35—39	63,5	65,7	67,7	71,1	76,4	74,3	76,5	78,9	84,6	86,0
40—49	105,9	106,4	107,3	107,6	114,6	109,7	108,9	111,7	117,8	129,1
50—59	143,5	140,0	135,8	132,5	143,2	126,8	122,6	120,8	123,0	149,9
60—69	103,9	98,1	93,5	88,9	89,7	87,8	84,7	80,2	77,9	93,1
70 a více	68,9	65,2	61,8	58,5	47,8	57,4	52,1	51,0	47,0	50,5
Celkem	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0
Slovenské kraje										
0—14	297,8	312,4	315,1	319,5	336,1	329,2	327,0	342,2	322,1	293,2
15—19	80,1	79,4	79,0	80,3	72,6	74,0	74,9	72,1	71,7	71,0
20—24	73,1	73,3	73,0	73,6	68,7	68,9	67,2	66,9	64,5	57,9
25—29	65,0	67,1	67,2	68,4	81,1	74,5	73,5	80,6	77,1	70,2
30—34	65,6	67,2	68,7	69,7	81,4	75,5	73,8	80,5	82,4	84,7
35—39	69,6	70,2	69,5	69,4	71,5	77,8	77,7	78,3	81,6	96,0
40—49	100,0	98,1	97,4	96,8	96,6	100,8	100,0	95,9	106,5	124,4
50—59	119,7	113,0	111,1	109,3	95,6	98,3	100,3	92,9	98,9	107,3
60—69	80,0	74,2	73,9	70,6	60,3	64,2	65,9	56,6	61,5	64,1
70 a více	49,1	45,1	45,1	42,4	36,1	36,8	39,7	34,0	33,7	31,2
Celkem	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0

rozdíly: aglomerované obce mají vyšší fertilitu a při lepším zastoupení reprodukčního věku i více dětí než malá města, avšak rozdíly v zastoupení dětské složky nejsou veliké. V tomto směru jsou si tedy slovenské obce městského typu vzájemně mnohem blíží než v českých zemích.

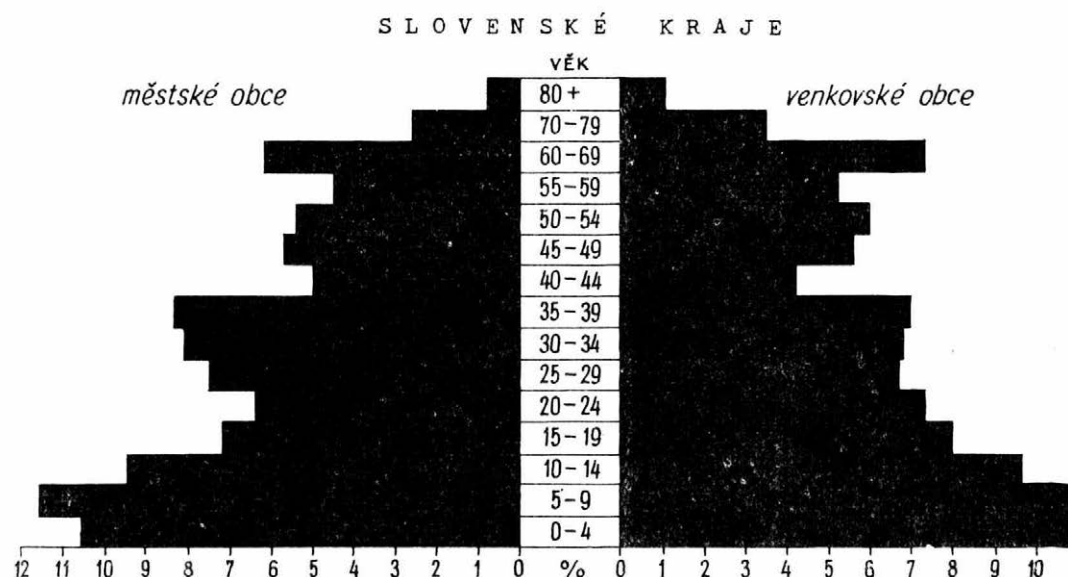
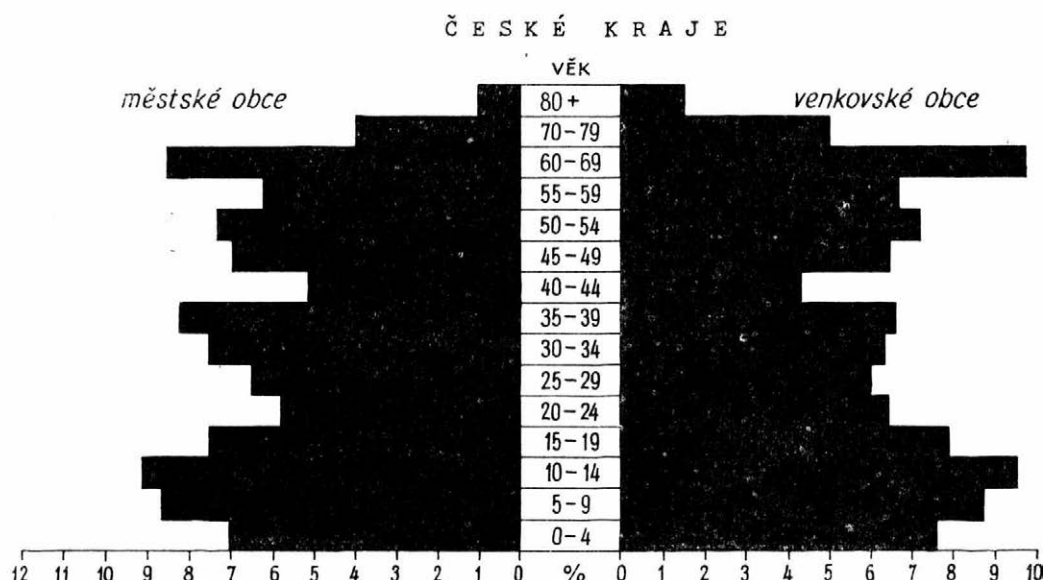
Společenskou problematiku přináší hlavně zastoupení *staršího obyvatelstva*: relativně nejvíce ho mají venkovské obce,

a to podle pravidla, že čím menší obec, tím je relativní činnost starších obyvatel (např. od 60 let) větší. V českých městech je takových obyvatel 12—14 %, ve venkovských obcích 15—17 %, kdežto na Slovensku jen 9—10 % a 11—13 %. Mezi českými a slovenskými obcemi jsou zde pochopitelně značné rozdíly. Nejvíce staršího obyvatelstva v městských obcích českých zemí je v malých venkovských městech do 5000 obyvatel (14,5 %) a ve

Tab. 5. Poměr pohlaví podle věku v městech a na venkově

	Na 1000 žen připadlo mužů								
	ČSSR			České kraje			Slovenské kraje		
	Celkem	Městské obce	Venkov. obce	Celkem	Městské obce	Venkov. obce	Celkem	Městské obce	Venkov. obce
0—4	1048	1048	1047	1049	1050	1047	1046	1043	1047
5—9	1046	1048	1043	1049	1050	1048	1040	1044	1038
10—14	1040	1042	1039	1042	1041	1043	1037	1046	1033
15—19	1029	1020	1037	1031	1023	1039	1026	1007	1034
20—24	1023	927	1107	1022	950	1107	1025	849	1105
25—29	1006	927	1089	1010	943	1106	997	872	1068
30—34	979	948	1015	977	952	1015	984	931	1014
35—39	951	938	965	941	931	957	975	970	977
40—44	945	943	949	938	927	955	964	1012	939
45—49	948	940	955	938	926	953	975	1011	958
50—54	949	932	966	940	928	954	978	956	988
55—59	911	876	943	901	875	932	941	883	966
60—69	772	741	800	753	734	774	833	780	854
70—79	656	600	702	642	595	689	702	627	730
80 a více	601	506	674	580	497	658	668	557	711
Celkem	952	928	975	941	923	963	978	948	992

Obr. 3. Věkové složení obyvatelstva v obcích městského a venkovského typu 1. 3. 1961

městech nad 50 tis. obyvatel (14,4 ‰), na Slovensku v malých městech nad 5 tis. obyvatel (10,6 ‰), atd.

Rozdíly věkové skladby v obcích různého typu s různým počtem obyvatel musí být respektovány nejen ekonomicky, ale i investičně; v neposlední řadě mají vliv i na život jednotlivých typů obcí. Je v nich různá společenská spotřeba nejen materiální, ale i kulturní, duchovní atd.,

a proto v žádném sociologickém výzkumu nesmí věkové kritérium chybět.

4. Struktura obyvatelstva podle pohlaví

Vedle věku má pro sociology veliký význam i sledování poměru pohlaví obyvatelstva, resp. daných souborů. Data, která jsme pro tuto kapitolu vypočetli, jsou nepochybně překvapující: při celkově zná-

mém vývoji početního poměru pohlaví s měnícím se věkem (muži převažují v obyvatelstvu až do stáří 28—29 let) vidíme, jaké jsou markantní rozdíly v zastoupení v městech a na venkově. (Tab. 5.)

Maskulinita, tj. počet mužů připadajících na 1000 žen, byla v roce 1961 v celostátním měřítku 952, v městech 928, na venkově 975. Globální ukazatel zakrývá významné rozdíly tohoto vztahu podle věku: v městských obcích končí převaha mužů kolem 20 let věku, ve venkovských obcích však mají muži převahu až skoro do 35 let. Tato změna v poměru pohlaví souvisí s časnou migrací venkovských dívek do měst, jak jsme ukázali ve své vpředu citované studii. Převaha mužské složky městského obyvatelstva se mění v převahu ženské složky kolem 20 let věku nejen v českých, ale i ve slovenských městech. Data ukazují dokonce na rychlejší poměšřovací proces dívek na Slovensku a na určitou retardaci v českých zemích. Pokud jde o venkovské obce, je hranice věku 35 let, kdy končí početní převaha mužů nad ženami, stejná na zá-

padě i na východě republiky. Zvláštností formování maskulinity na Slovensku je vracející se převaha mužů ve věku 40 až 49 let ve městech. Považujeme ji za dočasnou a předpokládáme postupující připodobnění maskulinitě v tomto věku v českých zemích, jakmile pominou důsledky přistěhovalectví do měst s rozvíjejícím se průmyslem, který sem v minulých letech přitahoval především muže. S rostoucím věkem se převaha žen stupňuje, a to zvláště ve městech. (Tab. 6.)

Sociologicky významné jsou rozdíly v maskulinitě jednotlivých velikostních skupin obcí. Nejmenší převaha žen nad muži je v nejmenších obcích, a to jak v českých zemích, tak na Slovensku. Na venkově největší převaha mužů nad ženami je ve věkové skupině 20—29 let. Tato data demonstrují demografické příčiny závěrů některých průzkumů z poslední doby (Státní populační komise, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, časopis Vlasta apod.), že totiž mladí muži nenacházejí na venkově dostatek žen, ať už k uzavření sňatku, nebo vůbec k plnějšímu společenskému životu. Tento ne-

Tab. 6. Poměr pohlaví podle věku v městských a venkovských obcích podle velikostních skupin obcí

Věk	Na 1000 žen připadalo mužů									
	Venkovské obce				Městské obce					
	— 500	500 až 999	1000 až 1999	2000 +	Aglo- mero- vané obce	Malá města		Města		
						— 5000	5000 +	— 10 000	10 000 až 49 999	50 000 +
obyvatelů				obyvatelů						
České kraje										
0 — 14	1044	1050	1042	1045	1057	1052	1042	1043	1043	1048
15 — 19	1043	1033	1043	1036	1048	1016	1005	1006	1016	1031
20 — 24	1166	1098	1067	1075	1066	955	973	891	928	960
25 — 29	1176	1104	1065	1039	1031	982	954	934	945	918
30 — 34	1044	1018	1000	974	1010	1009	998	979	956	917
35 — 39	977	953	942	949	971	940	965	947	944	909
40 — 49	971	949	949	936	935	944	958	963	961	891
50 — 59	968	942	924	925	917	917	908	904	911	893
60 — 69	793	770	754	773	784	741	747	724	727	729
70 a více	722	674	645	669	608	614	598	598	573	550
Celkem	980	961	950	954	958	938	938	929	932	905
Slovenské kraje										
0 — 14	1044	1040	1042	1036	1068	1039	1045	1046	1041	1048
15 — 19	1027	1041	1037	1028	968	1036	988	1037	1009	992
20 — 24	1155	1111	1083	1104	940	872	916	819	834	835
25 — 29	1095	1064	1062	1066	987	919	940	928	854	814
30 — 34	1021	1020	1008	1013	1009	984	979	973	955	834
35 — 39	974	976	979	978	973	955	1007	994	990	926
40 — 49	950	952	944	954	990	996	1024	1022	1014	1007
50 — 59	999	987	961	978	907	913	934	948	922	910
60 — 69	895	851	854	837	877	804	814	795	764	765
70 a více	737	739	709	728	653	670	653	620	602	565
Celkem	1002	995	987	992	980	958	968	965	947	925

gativní aspekt maskulinity na venkově má ovšem i ekonomické důsledky v nedostatku pracovních sil na venkově právě v nejproduktivějším věku.

Jestliže na jedné straně mají na venkově převahu muži a existuje-li zde nedostatek žen pro muže do 35 let, mají v městských obcích naopak převahu ženy, a to v českých zemích (s výjimkou aglomerovaných obcí) již kolem 20 let, na Slovensku (s výjimkou měst do 50 000 obyv.) dokonce už po 15 letech věku.

Jak bylo patrné již z tab. 5, mění se v slovenských obcích městského typu převaha žen ve věku 40–49 let opět v dočasnou převahu mužů. V uvedené věkové škále je tomu ve všech městech od 5 tis. obyvatel, a kromě toho v aglomerovaných obcích ve věku 30–34 let a v malých městech s 5–10 obyv. ve věku 35–39 let. Ve věku 30–34 let mají muži převahu i v českých městech do 5 tis. obyvatel a ve všech aglomerovaných obcích v plné škále až do 35 let. Aglomerované obce v českých zemích se tak mnohem více podobají venkovským obcím, než je tomu na Slovensku, ačkoli strukturálně ekonomicky tomu tak není.

Rozdíly v maskulinitě městského a venkovského obyvatelstva podle věku nás vedly k tomu, abychom zjistili, zda lze nalézt analogii tohoto jevu v cizině. Z hlediska metodického nutno připomenout, že klasifikace obcí na městské a venkovské se v jednotlivých zemích značně liší a že jsme nuceni přijmout třídění na tyto dva

základní typy obcí tak říkajíc de lege lata. (Tab. 7.)

Data z Československa porovnáváme s daty ze šesti států, z nichž bylo možno získat srovnatelné údaje. Poměštění obyvatelstva v těchto zemích je většinou větší než v Československu, s výjimkou socialistických zemí. Ukazatele jsme sestavili odlišně od předešlých, a to proto, aby byla vyloučena odlišná věková skladba obyvatelstva. Každý řádek tabulky 7 (označující pohlaví) musíme číst samostatně a srovnávat jej s údaji u ostatních zemí. Například číslo 994 v prvním řádku údajů o ČSSR znamená, že ve věku 10 až 14 let proti teoretickému průměru 1 000 mužů žijících ve městech bylo z celkové mužské populace pouze 994 mužů a proti průměru 1 000 žen pouze 967 žen, neboli že v tomto věku mělo relativní převahu venkovské obyvatelstvo, hlavně muži. Ve vyšším věku se tento ukazatel ještě snižuje. Teprve od stáří 25 let mají města již „průměrný“, resp. v dalším věku nadprůměrný počet mužů. Pokud jde o ženy, hranice 25 let jako hranice „nadprůměrného zastoupení“ je rovněž zachována. Data této tabulky tedy dokazují obecný poznatek, že města ve všech vyspělých zemích přitahují především mladé obyvatelstvo v nejproduktivějším věku, zvláště pak ženy, kterých je ve městech v tomto věku převaha. Určitou výjimkou je pouze situace v SSSR, kde žije ve městech více mužů než žen (jde však zřejmě o tzv. přítomné obyvatelstvo). To znamená, na dru-

Tab. 7. Mezinárodní srovnání maskulinity a femininity podle věku

Země	Rok, procento městského obyvatelstva	P	Ve srovnání s průměrem (1000) žilo ve městech ve věkové skupině mužů — žen							
			10—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49
ČSSR	1961	m	994	980	898	1008	1082	1115	1108	1064
	47,6	ž	967	963	965	1066	1089	1100	1082	1045
SSSR	1959	m	974		1095	1095	1136	1081	1155	1113
	47,9	ž	1004		1140	1187	1123	1094	1077	1027
Maďarsko	1960	m	925	975	1193	1012	1048	1034	1134	1094
	39,7	ž	907	951	985	1014	1051	1055	1127	1071
Polsko	1960	m	942	986	1053	1113	1149	1119	1022	
	47,2	ž	927	981	1061	1122	1098	1082	1011	
Francie	1962	m	982	1016	1028	1063	1050	1029	1042	1045
	63,0	ž	963	1011	1076	1063	1055	1046	1058	1043
Švédsko	1960	m	1001	988	1019	1080	1079	1069	1044	1010
	72,8	ž	959	997	1073	1075	1062	1047	1026	1001
Spojené státy	1960	m	957	938	1005	1048	1045	1048	1028	1018
	69,9	ž	935	963	1042	1022	1025	1031	1023	1023

hé straně, že ve všech zemích žije na venkově více nejmladšího obyvatelstva (obecně příznivější reprodukce venkovského obyvatelstva) a také více starších osob, přičemž ve středních věkových skupinách je zde nedostatek žen. To potvrzuje fakt, že situace v ČSSR odpovídá situaci v ostatních zemích jak z hlediska věkového složení obyvatel měst a venkova, tak z hlediska poměru pohlaví a že je proto třeba počítat se stejnými tendencemi i do budoucna, pokud by nebyla migrace do měst z venkova právně regulována a tím omezována, jako je tomu v některých zemích.

5. Rozdíly plodnosti

Často se setkáváme s názory, že vzhledem k tomu, že venkovské obyvatelstvo „stárne“, není již rezervoárem populace, jako tomu bývalo dříve (asi do roku 1945). Jak je tomu opravdu? Konstatovali jsme, že venkovské obce opravdu mají méně výhodné složení obyvatelstva než obce městské. Mají sice o něco čteněji zastoupení dětskou složku, ale chybí jim obyvatelstvo ve věku ekonomicky a tím i reprodukčně nejvýhodnějším, a mají hodně starého, ev. přestárleho obyvatelstva. Hrubé míry plodnosti, jako např. počet živě narozených dětí na 1 000 obyvatel, nestačí k analytickému posouzení, jak vlastně vypadá přirozená reprodukce v městech a na venkově.

Provedli jsme srovnání na základě konfrontace standardizovaných ukazatelů plodnosti (počítaných ze specifických

plodností) a došli jsme k závěrům shrnutým v tab. 8.

Obyvatelstvo na venkově v českých zemích má o 10 % vyšší plodnost než má úhrn obyvatelstva českých zemí; na Slovensku je plodnost venkovského obyvatelstva o 6 % vyšší, než je celoslovenský ukazatel. V městských obcích v českých zemích je standardizovaná plodnost o 7,9 % nižší, než je v průměru v českých zemích, na Slovensku však městské obyvatelstvo má plodnost nižší o 12,2 %. V českých zemích je nejvyšší plodnost ve venkovských obcích do 2 000 obyvatel, na Slovensku ve venkovských obcích od 2 000 obyvatel.

Nejnižší plodnost v republice mají v českých zemích i na Slovensku jako celek města od 50 000 obyvatel; na Slovensku jsou rozdíly proti celoslovenským datům větší než v českých zemích oproti českému průměru. Velmi zajímavé je, že v českých zemích nadprůměrnou plodnost mají, resp. měla, i některá města: byla to skupina malých měst od 5 do 10 tis. obyvatel. Na Slovensku mělo z obcí městského typu vyšší plodnost jen obyvatelstvo aglomerovaných obcí.

Ačkoli v dnešní době depopulační tendence zasáhly hluboce i venkov a nemůžeme již mluvit o rezervoáru obyvatelstva republiky na venkově, zachovává si venkovské obyvatelstvo ještě i nadále vyšší plodnost než obyvatelstvo ve městech; musíme však počítat s dalším snižováním úrovně jeho přirozené reprodukce podle toho, jak se bude postupně měnit celkový způsob života na našich vesnicích a přizpůsobovat životnímu stylu ve městech.

Tab. 8. Standardizovaná úroveň plodnosti v letech 1961–1962

Typ a velikostní skupina obcí	České kraje	Slovenské kraje
Úhrnem	100,0	100,0
Venkovské obce:		
celkem	110,3	106,2
do 2 000 obyvatel	110,6	105,7
od 2 000 obyvatel	108,2	107,4
Městské obce:		
celkem	92,1	87,8
aglomerované obce	94,0	108,1
malá města do 5 000 obyv.	100,6	97,7
od 5 000 obyv.	106,7	97,8
města do 10 000 obyv.	100,5	99,2
s 10 000 až 49 999 obyv.	97,9	87,6
od 50 000 obyv.	81,8	71,8

Pozn.: Všechny hodnoty liší se od průměru více než o 3 % jsou statisticky významné.

Závěr

Ukázali jsme na některé strukturální rozdíly ve skladbě obyvatelstva měst a venkova v Československu, které mají závažný vliv na sám společenský, nikoli jen úzce ekonomický a reprodukční režim měst a venkova. Reprodukci zůstává i nadále venkov plodnější než město, a zemědělské obyvatelstvo fertilnější než obyvatelstvo jiných povolání. Rozdíly ve věkové a sexuální skladbě v městech a na venkově ukazují, že každý společenský průzkum musí s těmito charakteristikami počítat.